

Документа о усташким зверствима 1941-1942. године

Приказ издања

Усташка зверства, зборник докумената (1941-1942), приредио Милан Кољанин, Архив Војводине, Нови Сад, Издавачка установа Епархије бачке Беседа, Нови Сад и Архив Републике Српске, Бања Лука, Нови Сад, 2020.

Драго Његован

Музејски и научни савјетник

Приказ

УДК 343.819.5:341.485“1941/1942“

DOI 10.7251/TOP2107180N

Крајем прошле године изашла је из штампе књига архивских докумената из фондова Архива Војводине, под насловом „Усташка зверства, Зборник докумената (1941-1942)“, коју је приредио др Милан Кољанин, виши научни сарадник у Институту за савремену историју, Београд, који је од 2018. у пензији. Приређивач ове важне архивске грађе је у већини својих ауторских монографија и научних чланака под научну лупу ставио више важних питања везаних за постојање злочиначке Независне Државе Хрватске (хрватско репресивно законодавство, функционисање система логора, покатоличавање православних Срба у НДХ итд.), као и питање Холокауста на подручју Југославије за време Другог светског рата. Несумњива научна репутација др Кољанина за теме о којима је реч у објављеним документима, који су у већини настали на немачком језику, препоручила га је издавачима за писца уводне студије и научно приређивање за штампу речених докумената, што је он у потпуности оправдао.

На самом почетку књиге стоји посвета: „Књигу посвећујемо свим Србима невино пострадалим у Глини, Гудовцу, Јадовну, Јасеновцу и на другим многобројним страстиштима Независне Државе Хрватске“.

Ту је и утешна, хришћанска порука: „Христос васкрсе из мртвих / Смрћу смрт поразивши / И свима у гробовима Живот даровавши!“

Структура књиге садржи уводну студију приређивача др Кољанина под насловом „Документа Архива Војводине о злочинима Независне Државе Хрватске“ (стр. 11-38), а затим Документа Архива Војводине (Ф. 563, Лични фонд Славка Одића, Досије заповедника полиције безбедности и Службе безбедности у Београду о усташким злочинима 1941-1942), са две целине: 1) Кратки садржаји докумената и 2) интегрални садржај 165 докумената, са приређивачевим објашњењима у фуснотама, којих је 907.

После тога се објављује уводно слово приређивача под насловом „Фотографија - сведок злочина и страдања“ (стр. 503-519) и публикује 61 фотографија документарног карактера, које сведоче о многим злочинима хрватских усташа који су описани у претходно презентованим документима.

У последњем делу књиге су скраћенице, извори и литература, именски регистар и кратка, стручна биографија приређивача, баш као што и доликује једном зборнику, састављеном по научним принципима и методама.

У својој уводној студији др Кољанин се бави историјским контекстом настанка Независне Државе Хрватске (НДХ), припадајућом архивском грађом и установама у којима се она чува, а која сведочи о улози НДХ у успостављању „новог европског поретка“ који је пројектовала и остваривала нацистичка Немачка под вођством фирера Адолфа Хитлера, и више њених савезника - фашистичке Италије, хортијевске Мађарске, борисовске Бугарске, италијанске Велике Албаније и других присталица Хитлера у Европи, да би обухватио и оне органе и установе које су успоставили Немци у окупираном Београду и остатку окупираних Србије као „домаћу управу“, тзв. Недићеву Србију.

После тога др Кољанин приказује делатност Славка Одића (Бихаћ, 1915 - Београд, 2006), који је прикупио ове документе, да би они 2008. године откупом од наследника завршили у Архиву Војводине. У овом сегменту приказана је Одићева партизанска, обавештајна и публицистичка делатност у периоду Другог светског рата и после његовог завршетка. Приређивач је објаснио како су преписи докумената доспели у руке Славка Одића. Приређивач је напоменуо да је део докумената Славка Одића завршио и у Архиву Републике Српске.

Др Кољанин закључује, на основу целине докумената, да су Немци били упознати са политиком НДХ да у потпуности уништи Србе

на „својој“ државној територији - трећину побити, трећину протерати и трећину покатоличити и похрватити - с тим да су настојали да та политика тактички не утиче на њихове шире, стратегијске замисли, што је доводило не само до отворених спорења, приговарања, саветовања и инструкција, како да се реши „српско питање“ у НДХ, већ и до обавештајног документовања усташко-хрватских злодела над Србима у НДХ у прве две године рата (1941-1942) и информисања најважнијих немачких окупационих установа у Београду о томе шта се све догађа преко Дрине.

Приређивач примећује да је у овом контексту био значајан и тзв. муслимански фактор на подручју БиХ, који је НДХ обухватила својим „државним“ простором. НДХ је муслимане БиХ прогласила „хрватским цвијећем“, саставним делом хрватске нације; неке виђеније представнике ове популације укључила у државни апарат НДХ, а остале у хрватске цивилне (великожупанске, котарске, опћинске и мјесне власти), полицијске (дјелатне и причувне), жандармеријске (редарство), војне (домобрани) и паравојне формације (Усташка војница).

Приређивач у уводној студији констатује да је прикупљање докумената о усташким зверствима против Срба у НДХ од стране немачких органа са седиштем у окупираном Београду било мотивисано сазнањем Немаца да ће за те злочине они бити окривљени јер су омогућили стварање НДХ. С једне стране је био Зигфрид Каше, немачки посланик у Загребу, који је одобравао хрватску политику уништења Срба, а с друге Глајзе фон Хорстенау, опуномоћени немачки генерал у престоници НДХ, који је ценио да ће усташки терор изазвати отпор Срба, као што га је и изазвао, те тиме негативно утицати на немачке интересе. Сличну логику су имали и приговори квислиншких власти у окупираној Србији немачким факторима, молећи Немце да заштите Србе у НДХ. Наиме, да нема усташког терора, не би било српског устанка, односно оспоравања НДХ као државе и немачке окупације под којом је она проглашена. Немци су брзо схватили да се НДХ не бори против комуниста (бољшевика), већ против обичног православног народа, тј. Срба на „њеној“ територији, који појма немају ни ко су ни шта су бољшевици, али имају веру у „мајчицу Русију“, на коју је напао Хитлер.

Др Кољанин прави јасну разлику између узрока устанка против окупатора и његових домаћих помагача у окупираној Србији, који предводи КПЈ на челу са Јосипом Брозом Титом, који има просовјетску подлогу, и устанка на подручју НДХ, који је претежно спонтани отпор

Срба (у источној Херцеговини, Лици и Босанској Крајини), који су изложени изненадним, масовним и бруталним облицима физичког и верског уништења од стране цивилних, полицијских, верских и војних снага НДХ.

Овде ћу додати своје мишљење о две релативно компактне територије које су устаници против окупатора и њихових помагача остварили 1941. у Ужицу и Дрвару. Тзв. Ужичка република, која је ослобођена напором партизана а донекле и четника, потрајала је до снажне немачке офанзиве. Већ пре тога су се комунистички партизани и ројалистички четници разишли на идеолошком плану и сукобили. У Дрвару, што значи и у Србу, устанак српског народа био је усмерен против зверстава НДХ, против усташког терора. Италијанска реокупација овог подручја довела је до суспендовања власти НДХ, али и до разлаза између устаника, герилаца, четника (било је више назива) и комунистичких партизана, што се десило крајем септембра 1941. Ројалисти су италијанску окупацију сматрали подношљивом, док су партизани наставили да се боре и против њих, и против усташа и против четника.

Но, вратимо се објављеним документима. Треба водити рачуна да је у сваком документу присутна свест немачких официра, немачких конфекената, немачких одговорних особа и њихових присталица на терену, како ће се неки неповољни догађај одразити на немачку част, немачки успех у рату и немачку будућност у „новом европском поретку“. Све што је водило неповољном исходу по Немце било је евидентно, прослеђивано чак до Берлина и тражено одговарајуће реаговање виших инстанци Трећег рајха.

Већ први документ фелдкомандатуре у Загребу од 26. јула 1941. немачког генерала у Загребу говори о масовним злочинима НДХ над Србима у НДХ, изражава се бојазан да за то не буде окривљен немачки Вермахт, који то толерише. Следећи документ сведочи о масовним злочинима усташа над Србима у Глини и Вргинмосту од маја до септембра 1941. Трећи документ се односи на масовна убијања Срба у Бихаћу и Великој Кладуши, што подразумева и убијање деце, као и забрану сахрањивања жртава, на шта се надовезује четврти документ који сведочи о масовним гробницама код Пећиграда, који је постао извор заразе. Итд.

Немогуће је у једном приказу ни у најкраћим цртама приказати сва документа. Зато ћемо изабрати само она коју су карактеристична за већи број и ширу слику збивања.

У документу бр. 9 реч је о сарајевској муслиманској резолуцији од 12. октобра 1941. у којој се муслимански прваци дистанцирају од политике усташке државе према Србима, јер ће она довести до пропасти „хрватских муслимана“, а у документу бр. 13 реч је о писму бањалучких муслиманских првака својим представницима у влади НДХ од 12. новембра 1941. у којем се жале на прозелитизам Римокатоличке цркве, на масовна убијања и пљачку, што подстиче комунистички устанак. С тим у вези је и документ бр. 11 немачког капетана Хефнера који заговара потребу аутономије Босне и Херцеговине.

У низу докумената се истиче злочиначка улога Еугена Дида Кватерника у спровођењу терора над Србима.

У документу бр. 24 говори се о насиљу над Србима у Брчком, њиховом покатоличавању и убијању, као и о убијању свих Јевреја.

Наравно, има низ докумената који се тичу хрватског усташког логора у Јасеновцу, страшном усташком злочину код Бањалуке у селима Дракулић, Мотике и Шарговац над Србима, изјавама избеглица из НДХ које су дате у Комесаријату на челу са Томом Максимовићем итд. Међу њима су карактеристичне оне које се тичу усташких злочина у Глини и Санском Мосту, у којем је на кућном прагу јула и августа 1941. убијено више хиљада Срба.

Низ докумената се односи на Тузлу и тзв. Хациефендићеву легију, која је вршила масовне злочине над Србима, као и на „експедицију“ усташке легије под командом Јуре Францетића кроз источну Босну и Подриње почетком пролећа 1942.

Објављени су, и до сада мање познати, документи о деловању четничког мајора Дангића у источној Босни (док. бр. 152) итд.

У документу бр. 162 извештава се да је усташки подофицир убио целу српску породицу у Кошеву крај Сарајева, али је пуштен на слободу. Коначно, у документу бр. 165 реч је о извештају СС мајору Вајнману о убиству 30 Срба у Стејановицима у Срему које су извршили усташе-муслимани.

Веома значајан део књиге је онај у коме се после писаних докумената налазе фотографије из Досијеа заповедника полиције безбедности и службе безбедности (Трећег рајха) у Београду о усташким злочинима. Фотографије су груписане у три хронолошко-тематске целине: 1) Гудовац и Сисак, 2) Источна Босна априла 1942. и 3) Ослобођење из усташког логора. Приређивач их је систематизовао, потписао и објаснио околности њиховог настанка и њихове употребе.

Вредност презентованих докумената и објављених фотографија је у чињеници да су масовни злочини НДХ документовани од стране немачких, дакле савезничких органа, што на основу њиховог непосредног увида, што на основу процене да су ненемачки извори веродостојни, на основу чега су превођени на немачки језик и слати надлежним немачким командама полицијског и војног карактера или немачким државним органима. Наиме, сви ови документи су нацистима били доступни на немачком језику, а овде се објављују у преводу на српски језик.

Овај зборник докумената о усташким зверствима, односно зверствима Независне Државе Хрватске, односи се само на 1941. и 1942. годину и обухвата само мањи део докумената од стварног броја. Хвала Славку Одићу што их је предао архивској установи. Треба и даље трагати и публиковати остале документе, како би истина о нацистима и усташама била и наративно документована, без обзира на чињеницу да стотине хиљада жртва (Срба, Јевреја, Рома и осталих) са именом и презименом, без имена и презимена, са познатим и непознатим гробом, својом невиношћу сведоче о геноциду који је НДХ извршила над Србима, Јеврејима и Ромима, знали ми појединости о томе или не. Невине жртве сведоче и о злочинцима, јер нема злочина без злочинаца.